

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-2.34>

Л. А. Боровик, кандидат педагогічних наук, доцент, академік Академії адміністративно-правових наук, член-кореспондент Міжнародної кадрової академії, доцент кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука
ORCID ID: 0000-0002-8997-0577

А. І. Смолук, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри загальної педагогіки, психології та методики початкової освіти Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
ORCID ID: 0000-0002-6615-741X

ПОЗБАВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА ПОЛІТИЧНА ПРАКТИКА

У статті здійснено комплексний конституційно-правовий аналіз проблеми позбавлення громадянства в Україні в умовах воєнного стану. Визначено, що інститут громадянства виступає не лише юридичним зв'язком між особою та державою, а й важливим елементом системи національної безпеки, що актуалізувалося в період збройної агресії російської федерації проти України. Проаналізовано положення Конституції України, зокрема статті 25, яка гарантує неможливість позбавлення громадянства, та чинного Закону України «Про громадянство України», який замінює поняття «позбавлення» на «припинення» або «втрату» громадянства. Наголошено, що таке формальне розмежування термінів створює підстави для розмивання конституційних гарантій та потребує офіційного тлумачення Конституційним Судом України.

Досліджено практику застосування президентських указів про припинення громадянства у 2022–2025 рр., що свідчить про перехід від індивідуальних випадків до цілеспрямованої державної політики. Проаналізовано найрезонансніші прецеденти, зокрема щодо осіб, яких підозрюють у колабораціонізмі, державній зраді чи володінні громадянством держави-агресора. Показано, що такі рішення нерідко мають політичний підтекст і можуть розглядатися як поза-судові форми впливу.

Розкрито колізії між вимогами національної безпеки та принципами правової держави, зокрема верховенства права, правової визначеності, презумпції невинуватості й народовладдя. Проаналізовано законодавчі ініціативи 2022–2023 років, спрямовані на легалізацію або розширення підстав втрати громадянства, а також прийнятий у 2025 році Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» (закон про множинне громадянство). Зроблено висновок, що інститут громадянства дедалі частіше використовується як інструмент політичної доцільності та забезпечення лояльності, що суперечить його правовій природі.

Узагальнено, що для збереження конституційного балансу між інтересами національної безпеки та правами людини необхідним є чітке нормативне визначення меж дискреції глави держави у сфері громадянства, запровадження ефективного судового контролю та забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним стандартам у сфері прав людини.

Ключові слова: громадянство України, позбавлення громадянства, втрата громадянства, Конституція України, воєнний стан, національна безпека, Президент України, верховенство права, Конституційний Суд, правова держава.

L. A. Borovyk, A. I. Snoliuk. Deprivation of citizenship under martial law: constitutional guarantees and political practice

The article provides a comprehensive constitutional and legal analysis of the problem of citizenship deprivation in Ukraine under the conditions of martial law. It is determined that the institution of citizenship functions not only as a legal bond between the individual and the state but also as an essential component of the national security system, which has become particularly relevant during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The article examines the provisions of the Constitution of Ukraine, particularly Article 25, which guarantees the impossibility of citizenship deprivation, as well as the current Law of Ukraine "On Citizenship of Ukraine," which replaces the concept of "deprivation" with "termination" or "loss"

© Л. А. Боровик, А. І. Смолук, 2025

of citizenship. It is emphasized that such formal differentiation of terms creates grounds for eroding constitutional guarantees and requires official interpretation by the Constitutional Court of Ukraine.

The study explores the practice of presidential decrees on citizenship termination during 2022–2025, indicating a shift from isolated cases to a purposeful state policy. The most high-profile precedents are analyzed, including those concerning individuals suspected of collaborationism, state treason, or possession of the citizenship of an aggressor state. It is shown that such decisions often carry a political dimension and may be considered as forms of extrajudicial influence.

The article identifies conflicts between the imperatives of national security and the principles of the rule of law, legal certainty, presumption of innocence, and popular sovereignty. It also analyzes the legislative initiatives of 2022–2023 aimed at legalizing or expanding the grounds for loss of citizenship, as well as the 2025 Law of Ukraine “On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Ensuring the Exercise of the Right to Acquire and Retain Citizenship of Ukraine” (the Law on Multiple Citizenship). The study concludes that the institution of citizenship is increasingly being used as a tool of political expediency and loyalty enforcement, which contradicts its legal nature.

It is generalized that maintaining the constitutional balance between national security interests and human rights requires a clear normative definition of the limits of presidential discretion in the field of citizenship, the introduction of effective judicial oversight, and the alignment of national legislation with international human rights standards.

Key words: citizenship of Ukraine, deprivation of citizenship, loss of citizenship, Constitution of Ukraine, martial law, national security, President of Ukraine, rule of law, Constitutional Court, legal state.

Актуальність проблеми. Проблематика позбавлення громадянства в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності у зв'язку з трансформацією конституційно-правових засад громадянства під впливом збройної агресії російської федерації проти України. У сучасних умовах громадянство постає не лише як правовий статус особи, що визначає її належність до держави, а й як інструмент забезпечення національної безпеки, політичної стабільності та суспільної єдності. Водночас спроби розширити повноваження держави щодо припинення громадянства викликають значні теоретичні та практичні суперечності, оскільки безпосередньо зачіпають фундаментальні конституційні гарантії, закріплені у статті 25 Конституції України.

Актуальність дослідження також зумовлена відсутністю офіційного тлумачення Конституційним Судом України понять «позбавлення» та «припинення» громадянства, що створює простір для неоднозначного застосування цих категорій у правозастосовній практиці. Паралельно відбувається посилення ролі Президента України як суб'єкта, що приймає остаточні рішення у сфері громадянства, що вимагає переосмислення меж його дискреційних повноважень з точки зору принципів верховенства права, правової визначеності та поділу влад.

Не менш важливим є міжнародно-правовий аспект проблеми. Україна як учасниця міжнародних договорів про запобігання безгромадянству зобов'язана дотримуватися стандартів, встановлених Конвенцією ООН 1961 року про скорочення безгромадянства та статтею 15 Загальної декларації прав людини. Будь-які зміни у сфері громадянства повинні узгоджуватися з цими міжнародними зобов'язаннями.

Отже, питання позбавлення громадянства в сучасних умовах є багатовимірним: воно поєднує в собі юридичний, політичний та безпековий виміри. Дослідження цієї теми є необхідним для визначення меж допустимого втручання держави у сферу громадянства, вироблення збалансованих конституційних і правових механізмів реагування на виклики війни та збереження правового статусу громадянина як однієї з ключових гарантій демократичного устрою.

Мета статті – здійснити конституційно-правовий аналіз інституту позбавлення громадянства в Україні в умовах воєнного стану, з'ясувати межі дискреційних повноважень держави у цій сфері, визначити колізії між вимогами національної безпеки та конституційними гарантіями прав людини, а також окреслити напрями вдосконалення правового регулювання відповідно до принципів верховенства права та міжнародних стандартів.

Результати дослідження. Конституція України проголошує принцип єдиного громадянства. Так, згідно до статті 4 Основного Закону, в Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом [1].

Поряд з цим, у відповідності до статті 25 Конституції України, громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами [1].

Відповідна норма була запроваджена як одна з конституційних гарантій прав людини, що узгоджується із загальновизнаними принципами міжнародного права, зокрема зі ст.15 Загальної декларації прав людини, де зазначено, що ніхто не може бути безпідставно або свавільно позбавлений громадянства [2]. Заборона позбавлення громадянства покликана запобігти зловживанням з боку влади – зокрема, недопущенню випадків, коли громадянства можуть позбавляти за політичну нелояльність чи інакодумство. Таким чином, на конституційному рівні в Україні закріплено, що громадянство є невід'ємним статусом особи, і його примусова втрата не допускається.

Водночас Конституція визначає, що питання громадянства належать до повноважень Президента України (п.26 ч.1 ст.106) та мають регулюватися виключно законами України (п.2 ч.1 ст.92 Конституції) [1].

Тобто детальні механізми набуття і припинення громадянства встановлюються законодавством України, але ці механізми не можуть суперечити конституційним заборонам.

Варто зазначити, що Конституційний Суд України станом на сьогодні не надав жодного офіційного тлумачення положення частини першої статті 25 Конституції України щодо позбавлення громадянства, тож існує правова невизначеність, якою і може користуватись законодавець та правозастосовні державні органи.

Попри це, будь-які норми законів чи рішення посадових осіб, що де-факто дозволяють позбавлення громадянства всупереч прямій конституційній забороні, можуть бути визнані неконституційними у разі їх оскарження.

Базовим актом, що регулює питання громадянства, є Закон України «Про громадянство України» [3]. Цей Закон формально не оперує терміном «позбавлення громадянства» (оскільки воно заборонене Конституцією), натомість використовує поняття «припинення громадянства». Припинення громадянства слід розуміти як припинення правового зв'язку між особою та державою України, що означає втрату сукупності взаємних прав та обов'язків.

Припинення є родовим поняттям, яке на практиці відбувається у формах: 1) виходу з громадянства – добровільного, з ініціативи самої особи; 2) втрати громадянства – примусового, з ініціативи держави при настанні визначених законом умов; 3) інших підстав, передбачених міжнародними договорами України.

Таким чином, закон розмежовує добровільне припинення (вихід) та примусове припинення (втрата) громадянства.

Вихід з громадянства здійснюється за особистим клопотанням громадянина, який постійно проживає за кордоном, за умови відсутності щодо нього невиконаних зобов'язань перед державою (зокрема, якщо проти нього немає кримінального провадження чи вироку суду). Вихід – це гарантоване право особи змінити громадянство, яке держава повинна забезпечити, окрім випадків, визначених законом (наприклад, заборона виходу під час воєнного стану, якщо це передбачено законом, або для осіб під слідством). Втрата громадянства, на відміну від виходу, – це припинення громадянства з ініціативи держави, незалежно від волі особи, за наявності визначених законом підстав, несумісних зі статусом громадянина України. Таким чином, втрата фактично є тим самим, що в звичайній мові називають «позбавленням громадянства», але законодавець формально уникає цього терміна.

Стаття 19 Закону «Про громадянство України» [3] встановлює вичерпний перелік підстав для втрати громадянства України.

1) добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття.

Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановленого національним законодавством держави, громадянство якої набуто.

Не вважаються добровільним набуттям іншого громадянства такі випадки:

а) одночасне набуття дитиною за народженням громадянства України та громадянства іншої держави чи держав;

б) набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства своїх усиновлювачів унаслідок усиновлення її іноземцями;

в) автоматичне набуття громадянином України іншого громадянства внаслідок одруження з іноземцем;

г) автоматичне набуття громадянином України, який досяг повноліття, іншого громадянства внаслідок застосування законодавства про громадянство іноземної держави, якщо такий громадянин України не отримав документ, що підтверджує наявність у нього громадянства іншої держави;

2) набуття особою громадянства України на підставі статті 9 цього Закону внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів, у тому числі невиконання зобов'язань, взятих особою в зобов'язанні припинити іноземне громадянство, у зобов'язанні про складання іспитів з основ Конституції України, історії України та на рівень володіння державною мовою;

3) добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

Положення пунктів 1, 3 частини першої цієї статті не застосовуються, якщо внаслідок цього громадянин України стане особою без громадянства.

Датою припинення громадянства України у випадках, передбачених цією статтею, є дата видання відповідного указу Президента України.

Розглянемо детальніше підстави для втрати громадянства України.

Добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави. Термін «добровільне» детально визначений у законі – йдеться про випадки, коли особа сама звернулася із клопотанням про іноземне громадянство. Натомість автоматичне отримання другого громадянства без волевиявлення (наприклад, внаслідок народження чи примусової паспортизації) не вважається добровільним набуттям і не тягне втрати українського громадянства. Варто зазначити, що це досить важлива норма, зокрема на тлі примусової паспортизації рф мешканців окупованих територій.

Набуття громадянства України на підставі свідомо поданих неправдивих відомостей або фальшивих документів. Ця підстава стосується денатуралізації, тобто скасування рішення про набуття громадянства (як правило, натуралізації) через обман з боку заявника. Фактично це каральна санкція: держава анулює громадянство, якщо з'ясується, що воно було надане особі помилково через її шахрайські дії.

Добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка не є обов'язковою за законодавством тієї держави. Відповідна норма спрямована проти ситуацій подвійної військової лояльності: якщо громадянин України добровільно служить в армії іншої держави (не йдеться про випадки автоматичного призову за місцем постійного проживання за кордоном), Україна розцінює це як несумісне з громадянством. Втрата громадянства за цією підставою запобігає, зокрема, службі українців у збройних силах держав-агресорів. У 2022 році ця норма набула особливого значення щодо випадків вступу громадян України до армії РФ чи підконтрольних їй збройних формувань.

Закон містить важливе застереження: підстави 1 і 3 не застосовуються, якщо особа внаслідок цього стала б апатридом (особою без громадянства). Таким чином, законодавець врахував міжнародні зобов'язання України щодо недопущення випадків безгромадянства. Україна є учасницею Конвенції ООН про скорочення безгромадянства 1961 року [4], що встановлює: держава не повинна позбавляти особу громадянства, якщо це зробить її апатридом, за винятком суворо окреслених законом випадків (наприклад, добровільна натуралізація чи шахрайство). Отже, в Україні де-юре неможливо припинити громадянство людини, яка не має іншого громадянства – це є запобіжником від створення осіб без громадянства.

Розглянемо тепер детально термінологію і правові наслідки «позбавлення» та «припинення» громадянства України.

Як вже зазначалося, Конституція України забороняє позбавлення громадянства, тому у національному законодавстві оперують поняттями «втрата» та «припинення» громадянства. Та чи є це просто грою слів? Правниче коло наголошує, що ні – за цими термінами стоять вагомі концептуальні відмінності.

Позбавлення громадянства в класичному розумінні – це каральний захід, санкція проти особи за певні провини, яка застосовується державою односторонньо. Натомість припинення (втрата) громадянства в українському законодавстві подається як юридичний факт, що настав в силу об'єктивних умов (отримання іншого громадянства, служба не в українській армії тощо) [5, с. 464].

Держава формально нікого не «карає» позбавленням громадянства, а лише констатує, що громадянство втрачено за законом. Така конструкція покликана обійти формальну заборону ст.25 Конституції.

Однак, у науковій правничій літературі зазначається: надто вільне тлумачення термінами може призвести до розмивання конституційних гарантій. Якщо підмінити поняття і називати де-факто позбавлення громадянства «припиненням», постає логічне питання: що ж тоді саме заборонено Конституцією? [6].

Адже кінцевий результат для особи – втрата громадянства – настає, хоч би як це назвати. Тому будь-яке розширення переліку підстав для «втрати» громадянства або запровадження нових видів «припинення» має оцінюватися з точки зору відповідності духу ст.25 Конституції України.

На сьогодні остаточну крапку в цьому питанні міг би поставити лише Конституційний Суд, надавши офіційне тлумачення понять «припинення» та «позбавлення» громадянства в контексті ст.25 Основного Закону.

Таким чином, правова доктрина України виходить з неможливості позбавлення громадянина України його статусу без його волі. Проте законодавство встановило особливі випадки, коли громадянство вважається втраченим через дії самого громадянина (добровільне набуття іншого громадянства, служба в закордонній армії) або через неправомірність набуття (обман). Відповідні норми формально не суперечать конституційній забороні, оскільки тлумачаться як автоматична втрата громадянства «за законом», а не санкція. Втім, межа між «санкцією» і «автоматичною втратою» є досить тонкою. Особливо це проявляється у практиці останніх років, коли рішення про припинення громадянства фактично почали використовуватися для покарання осіб, лояльність яких викликає сумнів у контексті війни.

Як ми зазначили вище, в Україні рішення про прийняття до громадянства та його припинення здійснюються указами Президента України. Такий порядок визначений Конституцією (п.26 ч.1 ст.106) та Законом про громадянство. При Президентові діє Комісія з питань громадянства, яка розглядає подання Державної міграційної служби (ДМС) і готує проекти рішень. Остаточне дискреційне рішення – за главою держави. Укази Президента про припинення громадянства (як правило, за «втратою») не підлягають обов'язковому оприлюдненню, оскільки містять персональні дані. Офіційно такі укази не публікуються на сайті президента, що дещо ускладнює громадський контроль за цими рішеннями [7]. Зміст указів стає відомим або з повідомлень посадових осіб, або від самих осіб, яких стосується рішення, або через витоки копій документів.

До 2022 року випадки припинення громадянства України указами Президента були поодинокими. За даними Державної міграційної служби, Володимир Зеленський протягом перших років свого президентства користувався цим правом не дуже часто: 2019 р. – 24 особи, 2020 р. – 19 осіб, 2021 р. – лише 5 осіб [8]. Для порівняння, попередні президенти теж обмежено застосовували процедуру втрати громадянства, зазвичай щодо осіб, які набули інше громадянство або порушили процедуру його набуття. Наприклад, у 2017 р.

президент Петро Порошенко указом припинив громадянство Міхеїла Саакашвілі (як згадано, офіційно – за подання неправдивих даних при натуралізації) [9]; того ж року було припинено громадянство Андрія Артеменка – народного депутата, який мав паспорт Канади [10]. Ці рішення носили очевидний політичний контекст: Саакашвілі став опозиціонером до тодішньої української влади, Артеменко був фігурантом скандалу про «план мирного врегулювання» з росією. Таким чином, ще до воєнного стану існували прецеденти використання інституту втрати громадянства як політичного інструменту, хоч і підведені під формальні норми закону.

З початком повномасштабної війни у 2022 році кількість таких випадків зросла, а мотивація стала більш прямо пов'язана з питаннями національної безпеки.

Після 24 лютого 2022 року у фокусі державної політики України опинилися питання протидії колабораціонізму та очищення владних інститутів від осіб із потенційною проросійською орієнтацією. У січні 2023 року Президент України Володимир Зеленський публічно оголосив про прийняття рішень щодо припинення громадянства низки колишніх високопосадовців, підозрюваних у державній зраді або співпраці з державою-агресором. Серед них – Віктор Медведчук, колишній куратор проросійської політичної партії, а також колишні народні депутати Тарас Козак, Андрій Деркач і Ренат Кузьмін, діяльність яких неодноразово кваліфікувалася як така, що має антиукраїнський характер [11].

Зазначені особи мали або російські паспорти, або перебували під міжнародними санкціями як агенти впливу російської федерації. Хоча відповідні укази Президента України не були офіційно оприлюднені, глава держави у своєму зверненні зазначив, що таким чином «позбавив статусу громадян України тих, хто обрав шлях зради».

Особи з громадянством держави-агресора (росії). Законна підстава – добровільне набуття російського паспорта – стала застосовуватися дедалі ширше. У липні 2022 року стала відомою ситуація з указом Президента №502/2022 від 18.07.2022, за яким було припинено громадянство відразу 10 осіб. До списку потрапили одіозні постаті: олігарх Ігор Коломойський (який, за даними ЗМІ, мав ізраїльське та кіпрське громадянство), колишній співголова проросійської партії Вадим Рабінович (громадянин Ізраїлю) та Геннадій Корбан, відомий бізнесмен і волонтер, голова штабу тероборони Дніпра [12].

Рішення викликало суспільний резонанс, особливо у випадку Корбана: йому фактично заборонили в'їзд в Україну (при спробі повернутися з-за кордону його український паспорт вилучили як недійсний). Офіційною підставою таких дій було названо наявність у цих осіб іноземного громадянства. Усі троє згаданих осіб дійсно могли підпадати під ст.19 Закону (добровільне набуття іноземного громадянства). Проте спостерігачі відзначили і політичну складову: влада позбавлялася впливових або потенційно нелояльних фігур у розпал війни [12].

Діячі релігійних організацій, пов'язаних з Москвою. Наприкінці 2022 р. – на початку 2023 р. на тлі заходів проти УПЦ (Московського патріархату) з'явилися повідомлення про припинення громадянства кільком священнослужителям цієї церкви. Зокрема, за даними ЗМІ, указом було припинено громадянство 13 представників духовенства УПЦ МП [13] – ймовірно, йшлося про осіб, які окрім українського мали російське громадянство, або відзначилися співпрацею з окупантами. Формально мотив – подвійне громадянство (знову ж таки російське), фактично – очищення середовища від потенційно нелояльних елементів під час війни.

Міські голови та місцеві еліти на стратегічних напрямках. Окрему суспільно-резонансну категорію серед випадків припинення громадянства становили керівники великих міст, діяльність яких мала значний політичний вплив на регіональному рівні. Зокрема, мер Одеси Геннадій Труханов – один із найдовше чинних міських голів (очолює місто з 2014 року) – опинився в центрі уваги через тривалі підозри щодо можливого володіння громадянством російської федерації. Починаючи з 2016 року, у засобах масової інформації неодноразово з'являлися повідомлення про наявність у нього російського паспорта, однак сам Труханов послідовно заперечував ці звинувачення, називаючи відповідні документи фальсифікованими. У жовтні 2025 року ситуація набула нового розвитку: на тлі критики ефективності оборонних заходів в Одесі та публічних скандалів, у суспільному дискурсі – зокрема в медіа, наближених до центральної влади – активізувалися заклики до припинення громадянства Труханова у зв'язку з його ймовірною наявністю російського паспорта. 14 жовтня 2025 року Президент України Володимир Зеленський у публічному зверненні повідомив про підписання указу щодо припинення громадянства «окремих осіб» після отримання підтверджених даних про наявність у них громадянства держави-агресора. Хоча прізвищ офіційно не було оголошено, достеменно відомо, що серед цих осіб фігурував Геннадій Труханов [14].

За інформацією журналістських джерел, тим самим указом було припинено громадянство ще двом публічним особам – колишньому народному депутату Олегу Царьову, який відкрито підтримував діяльність проросійських сепаратистських угруповань, та Сергію Полуніну, всесвітньо відомому балетному танцівнику, уродженцю Херсона, який отримав громадянство російської федерації та публічно висловлював підтримку її агресивним діям проти України [15].

Практика припинення громадянства України у 2022–2025 рр. засвідчує суттєву трансформацію цього правового інституту – від індивідуально-правового механізму реагування на конкретні життєві ситуації до

інструмента реалізації державної політики у сфері національної безпеки. У цей період спостерігається тенденція до цілеспрямованого застосування процедури припинення громадянства щодо осіб, лояльність яких викликає сумнів в умовах збройної агресії проти України. До таких категорій відносять осіб із подвійним громадянством, можливих колабораціоністів, фігурантів справ про державну зраду, осіб, що публічно підтримували дії держави-агресора, а також представників політичних та економічних еліт із відверто проросійськими орієнтаціями. Офіційна аргументація таких рішень ґрунтується на необхідності забезпечення національної безпеки та «очищення» політичного і соціального простору від потенційних агентів впливу.

Водночас використання інституту припинення громадянства як інструменту державної безпеки породжує суттєві науково-правові дискусії. На відміну від класичних форм юридичної відповідальності, передбачених Кримінальним кодексом України – таких як притягнення до відповідальності за державну зраду, колабораціонізм чи участь у збройній агресії, – припинення громадянства має радше політико-символічний, ніж каральний характер. Воно не передбачає покарання у традиційному сенсі, а натомість демонструє державну оцінку поведінки особи з позицій лояльності до України. Такий підхід зміщує акцент із правосуддя на політичну доцільність, що створює ризики вибіркового застосування норм права та порушення принципу верховенства права.

З огляду на це постає концептуально важливе питання: чи може держава, яка проголошує себе правовою, підмінювати судові покарання позасудовими рішеннями про припинення або позбавлення громадянства? Науковці та правозахисники слушно зазначають, що навіть у період воєнного стану держава повинна діяти виключно в межах Конституції та закону, а боротьба з колабораціонізмом і державною зрадою має здійснюватися виключно засобами кримінального судочинства. Виключення осіб із правового поля через позбавлення громадянства без належної судової процедури суперечить як конституційним гарантіям, так і основоположним засадам правової держави [16, с. 78].

Виділимо кілька ключових колізій та проблем, що впливають із сучасної практики припинення громадянства

1. Потенційна суперечність конституційним засадам.

Хоча формально рішення про припинення громадянства обґрунтовуються чинним законодавством – насамперед положенням про втрату громадянства внаслідок добровільного набуття іншого, – по суті така практика наближається до примусового позбавлення громадянства, що прямо суперечить статті 25 Конституції України. Укази Президента, ухвалені «в інтересах державної безпеки», де-факто реалізують політико-правову санкцію без судового розгляду. Особливо проблемним виглядає застосування цього механізму в ситуаціях, коли відсутні належні докази наявності іншого громадянства або коли особа фактично залишається без громадянства. У таких випадках виникає очевидна колізія між формальним дотриманням законодавства і сутнісними конституційними гарантіями права на громадянство.

2. Випробування принципу верховенства права та належної процедури.

Позасудове припинення громадянства без встановлення вини компетентним судом ставить під сумнів засади правової визначеності, змагальності та презумпції невинуватості. Як слушно відзначають опоненти цієї практики, вона створює ризики свавільного застосування державної влади як інструменту політичного впливу. У разі, коли особу усувають від посади не через судові рішення, а через указ про втрату громадянства, фактично відбувається підміна правосуддя адміністративним актом. Це можна розцінювати як обхід конституційних принципів поділу влади, оскільки виконавча влада бере на себе функції судової.

3. Прецедент “справи Труханова” як тест на спроможність конституційного контролю.

Якщо підтвердиться, що припинення громадянства застосовано лише на підставі припущень або неперевіраних документів іншої держави, це створить небезпечний прецедент, коли указ Президента стає інструментом політичного усунення. Важливою перевіркою інституційної зрілості стане реакція судової системи: чи здатен Верховний Суд оцінити обґрунтованість президентського указу, а Конституційний Суд – дати принципову оцінку відповідності такої практики Основному Закону.

4. Політизація інституту громадянства.

Застосування механізму припинення громадянства для розв’язання внутрішньополітичних конфліктів або кадрових питань у системі місцевого самоврядування суперечить принципам народовладдя та децентралізації. У випадку з відстороненням мера Одеси на підставі указу про втрату громадянства виникає небезпечний прецедент підміни волі виборців адміністративним рішенням глави держави, що ставить під сумнів довіру до демократичних інститутів.

Таким чином, аналізована практика демонструє наявність глибоких конституційно-правових колізій між вимогами національної безпеки та фундаментальними принципами правової держави. Вона актуалізує необхідність чіткішого нормативного визначення меж дискреції Президента у сфері громадянства, а також створення ефективного судового контролю за реалізацією таких повноважень.

Паралельно із застосуванням президентських указів у сфері припинення громадянства в Україні активізувалися законодавчі ініціативи, спрямовані на перегляд підходів до визначення підстав втрати чи позбавлення громадянства. Цей процес розгорнувся переважно у 2022 році під впливом воєнних обставин та суспільного запиту на посилення відповідальності за державну зраду, колабораціонізм і нелояльність до держави.

Законодавчі ініціативи 2022 року

У період інтенсивної фази збройної агресії були зареєстровані проекти законів, що передбачали фактичну легалізацію позбавлення громадянства як форми покарання. Так, проєкт №7452 від 9 червня 2022 року пропонував запровадити новий вид кримінального покарання – позбавлення громадянства за вчинення державної зради [17]. Інший законопроект, №7381 від 17 травня 2022 року, містив пропозиції дозволити припинення громадянства щодо осіб, які під час воєнного стану виїхали до держави-агресора або ухилилися від мобілізації [18]. Обидві ініціативи були розкритиковані експертним середовищем і профільними комітетами Верховної Ради через їх невідповідність статті 25 Конституції України, яка прямо забороняє позбавлення громадянства, а також через суперечність міжнародним зобов'язанням України у сфері прав людини. Як наслідок, ці проєкти не були підтримані парламентом, а держава продовжила застосовувати чинні норми закону без внесення до них змін.

«Закон про множинне громадянство»

Новий етап еволюції правового регулювання інституту громадянства розпочався з ухвалення у червні 2025 році Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» [19] – так званого закону про множинне громадянство (який набуде чинності у 2026 році). Зазначений нормативний акт істотно оновлює підходи до визначення правового режиму подвійного громадянства: з одного боку, він частково лібералізує правила для громадян держав, віднесених до категорії «дружніх», а з іншого – встановлює посилену правову відповідальність щодо громадянства держав-агресорів.

Важливою новелою цього закону є диференціація іноземних держав на так звані «білі» та «чорні» списки (перелік затверджується Кабінетом Міністрів України). Добровільне набуття громадянства країни, що входить до «білого списку», не тягне за собою втрати громадянства України, тоді як отримання паспорта російської федерації або іншої держави, віднесеної до «чорного списку», зберігає чинну підставу для втрати українського громадянства.

Водночас закон уточнює критерії визначення добровільності набуття громадянства держави-агресора. Якщо особа отримала паспорт країни-окупанта внаслідок окупації, депортації або примусу, така дія не вважається добровільною. Виняток становлять випадки, коли особа вчиняла дії, спрямовані на підтримку агресії чи створення загрози національній безпеці України – тоді її дії кваліфікуються як свідоме набуття іноземного громадянства. Саме ця норма – зокрема розпливчастість формулювання «створення загрози національній безпеці» – викликала занепокоєння правозахисних організацій, які вказують на небезпеку довільного тлумачення та потенційних зловживань із боку державних органів. На думку експертів, така невизначеність може призвести до необґрунтованого переслідування осіб, що вимушено перебували на окупованих територіях або отримали паспорти агресора під тиском [20]. Попри висловлені застереження, закон було підписано Президентом України.

Крім того, актом запроваджено три нові підстави для втрати громадянства України: 1) проходження служби за контрактом у Збройних силах російської федерації; 2) участь у збройній агресії проти України; 3) набрання законної сили вироком суду за злочини проти основ національної безпеки, тероризм або участь в організованій злочинності.

Остання з наведених підстав фактично наближає втрату громадянства до інституту додаткового кримінального покарання, що ставить під сумнів відповідність цієї норми конституційним засадам.

Таким чином, сучасна правозастосовна та законодавча практика у сфері громадянства демонструє дві взаємопов'язані тенденції: активне використання чинних норм про втрату громадянства як інструменту політико-безпекової політики воєнного часу та поступове інституціоналізуванню цих підходів через їх закріплення у законодавстві.

Інститут громадянства в сучасній Україні дедалі більше виходить за межі свого класичного розуміння як правового зв'язку між особою та державою, набуваючи ознак інструмента політичної лояльності й державної безпеки. Така трансформація, попри свою актуальність у контексті збройної агресії, залишається дискусійною з точки зору конституційного права та міжнародних стандартів захисту прав людини, оскільки потребує забезпечення балансу між інтересами держави і фундаментальними правами особи.

Висновки. Аналіз сучасної практики припинення громадянства України та відповідних законодавчих тенденцій дає підстави стверджувати, що інститут громадянства поступово набуває політико-безпекового виміру, виходячи за межі класичного розуміння правового зв'язку між особою і державою. У період воєнного стану цей інститут став одним із інструментів реалізації державної політики захисту національної безпеки, що зумовило певну еволюцію у законодавстві України та правозастосуванні.

Водночас такі трансформації супроводжуються низкою конституційно-правових ризиків. По-перше, виникає потенційна суперечність між потребами держави у протидії зраді чи колабораціонізму та безумовною конституційною заборонаю позбавлення громадянства. По-друге, позасудове ухвалення рішень про втрату громадянства підриває засади верховенства права, юридичної визначеності та поділу влад. По-третє, спроби законодавчо інституціоналізувати втрату громадянства як форму санкції створюють небезпеку підміни кримінально-правових інструментів політичними.

У цьому контексті надзвичайно актуальним є питання конституційного контролю. Лише Конституційний Суд України здатен надати офіційне тлумачення понять «позбавлення» та «припинення» громадянства, розмежувавши допустимі межі дискреції держави та гарантії невід’ємного статусу особи.

Отже, забезпечення балансу між національною безпекою та дотриманням основоположних прав людини вимагає удосконалення правових механізмів регулювання громадянства, запровадження прозорих процедур судового контролю та неухильного дотримання принципу верховенства Конституції як основного гаранта стабільності правового статусу громадянина України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Закон України «Про громадянство України» // *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2001. № 13. Ст. 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.
4. Конвенція про скорочення безгромадянства : вчинена у Нью-Йорку 30 серпня 1961 року. Дата приєднання Україною: 11.01.2013. Набрала чинності для України 23.06.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_240#Text.
5. Драп’ятий Б. Є. «Втрата громадянства» як юридичний концепт доктринального дискурсу [“Loss of Citizenship” as a Legal Concept of Doctrinal Discourse] // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 462–465. УДК 342.713:341.231.14. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/115>.
6. Богатир В. Про позбавлення громадянства України вустами політиків і за законом [Електронний ресурс] // *Юридична газета online*. 27.02.2023. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/pro-pozbavlennya-gromadyanstva-ukrayini-vustami-politikiv-i-za-zakonom.html>.
7. Не можна позбавити, дозволено припинити: особливості припинення громадянства [Електронний ресурс] // *Громадянська мережа ОПОРА*. 29.06.2022. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/ne-mozhna-pozbaviti-dozvoleno-priviniti-osoblivosti-privinnennia-gromadyanstva-24135>.
8. Скільки осіб Зеленський позбавив громадянства під час війни [Електронний ресурс] // *BusinessUA*. URL: <https://businessua.com/suspilstvo/103185skilli-osib-zelenskii-pozbaviv-gromadyanstva-pid-chas-viini.html>.
9. За що припинили українське громадянство Саакашвілі? // *Радіо Свобода*. 27.07.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28643291.html>.
10. Шурхало Д. Через канадський паспорт депутат залишився без українського? [Електронний ресурс] // *Радіо Свобода*. 01.05.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28461092.html>.
11. Мазуренко А. Медведчука, Козака, Деркача і Кузьміна позбавили громадянства України [Електронний ресурс] // *Українська правда*. 10.01.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/10/7384311/>.
12. Nahaylo B. Have Kolomoisky, Rabynovych and Korban been stripped of their Ukrainian citizenship? [Electronic resource] // *Kyiv Post*. Published July 21, 2022. URL: <https://archive.kyivpost.com/ukraine-politics/have-kolomoisky-rabynovych-and-korban-been-stripped-of-their-ukrainian-citizenship.html>.
13. Горбачова А. Зеленський призупинив громадянство 13 священників УПЦ МП – ЗМІ [Електронний ресурс] // *УНІАН*. 07.01.2023. URL: <https://www.unian.ua/politics/zelenskiy-prizupiniv-gromadyanstvo-13-svyashchenikov-upc-mp-zmi-12101883.html>.
14. Кравченко С. Зеленський підписав указ про позбавлення громадянства «деяких людей». Імовірно, йдеться про мера Одеси Труханова [Електронний ресурс] // *Бабель*. 14.10.2025. URL: <https://babel.ua/news/122209-zelenskiy-pidpisav-ukaz-pro-pozbavlennya-gromadyanstva-deyakh-lyudey-ymovirno-ydetsya-pro-mera-odesi-truhanova>.
15. Михайлов Д. Зеленський припинив громадянство Труханову, Царьову і Полуніну. Труханов обіцяє подати позов до суду [Електронний ресурс] // *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/1138780-zelenskij-pozbaviv-ukrainskogo-gromadyanstva-truhanova-carova-ta-polunina/>.
16. Софінська І. Позбавлення громадянства: дилема чи проблема-феномен? [Електронний ресурс]. *Право України*. С. 72–86. URL: <https://ccu.gov.ua/library/pozbavlennya-gromadyanstva-dylema-chy-problema-fenomen>.
17. Проект Закону про внесення змін до статті 111 Кримінального кодексу України щодо позбавлення громадянства України за державну зраду [Електронний ресурс] // *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39776>.
18. Проект Закону про внесення зміни до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації дій в умовах воєнного часу для зміцнення економіки та обороноздатності держави [Електронний ресурс] // *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39626>.
19. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» [Електронний ресурс] // *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4502-20#Text>.
20. Суспільне Новини. Кілька мільйонів українців мають російські паспорти. Хто з них може втратити громадянство, як мер Одеси [Електронний ресурс]. 15.10.2025. URL: <https://suspilne.media/1139958-kilka-miljoniv-gromadan-ukraini-maut-rosijski-pasporti-hto-z-nih-moze-vtratiti-gromadyanstvo-ak-mer-odesi/>.